AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, Cilt:12, 20. Yıl, Özel Sayı, 12:323-335

ESKİ TÜRKLERİN DİNİ

Serdar UĞURLU*

RELIGION OF THE OLD TURKS

Öz

Şamanizm'in eski Türklerin dini olduğu ya da Türklerin en eski dini olduğu fikri, uzun zaman boyunca bilim çevrelerini meşgul etmiş hatalı bir varsayımdır. Oysaki Şamanizm denen inanış sistemi, milattan önceki devirlerde henüz ortaya çıkmamış bir sistemdir. Şamanizm çalışmalardan anlaşıldığı üzere ancak 11. asırdan itibaren Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve Şaman veya Kam denilen sağaltıcı-din adamları arayıcılığıyla gerçekleşen bir inanış sistemidir. Bir çeşit sihir ve büyüye dayalı halk hekimliği uygulamalar bütünü olan Şamanizm, zamanla yanlış algıların ve maksatlı yakıştırmaların sonucunda Türklerin en eski dini şeklinde yansıtılmaya çalışılmıştır. Bazı bilim adamlarının zannettiğinin aksine Şamanizm; Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi bir din değildir. İşte bu noktada 20. asrın ilk yarısından itibaren yapılan çalışmalar sayesinde; Eski Türk dini olan Gök Tanrı Dini ile Şamanizm'in arasındaki farklar belirginleşmeye başlamıştır. Şamanizm'in ne olduğu ve zaman içinde ne oranda Gök Tanrı dini ile karışmış bulunduğu artık bilinmektedir. Elbette bu alandaki çalışmalar henüz yeterli değildir. Ancak buna rağmen günümüzde bu yetersiz çalışmalar çerçevesinde dahi Türklerin eski dininin Şamanizm olmadığı fikri yaygınlık kazanmıştır. Bunun yanında Gök Tanrı dini de bütün yönleriyle incelenmiş ve hakkında etraflı bir bilgi birikimine ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türklerin en eski dini olarak Gök Tengri dini ön plana çıkmıştır. Şamanizm ise Şaman denilen mistik bir tipin iyileştirme, ruhlar âlemi ile ilişkiye geçme, trans ve vecd tekniklerini uygulama gibi pratikleri etrafında oluşmuş olan bir inanış olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Şaman, Eski Türklerin Dini, Totemizm, Gök Tanrı

Abstract

Shamanism which is a religion of the Turks, or the idea that is the oldest religion of the Turks, is an incorrect assumption that has engaged the academic circles for a long time. Yet, the belief system which is known as Shamanism, is a system that has not yet occurred BC. As can be understood in the studies, shamanism

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: sugurlu@ibu.edu.tr

applied in their regions of Turks and surrounding communities, in Central Asia only after 11th century, and it is a belief system held by therapeutic-the clergy called Shaman or Cam. Shamanism that is the whole folk medicine practices based on a kind of magic and spell, tried to be reflected in the form of the oldest religion of Turks as a result of intentional attributions and over time with wrong perceptions. In contrast to conjecture of some scientists, shamanism; is not a religion such as Christianity and Islam. At this point, Through the studies from the first half of the 20.century; has started to become clear differences between shamanism and Sky God Religious that is the religion of the ancient Turkish. It is known that what shamanism is, and what percentage meld with the religion of Sky God over time. Of course, studies are not enough. Nevertheless, the idea that Shamanism is not an ancient religious of Turks now has gained prevalence through these studies. In addition, Sky God religion also examined in all its aspects, and has been reached a comprehensive knowledge about. In this context, the root Tengri religious come to the fore as the oldest religion of Turks. Shamanism has been identified as an improvement that is formed around a type applications called the shaman, relate with the realm of the spirits, a belief that formed within the framework of implementation of trance and ecstasy techniques.

Key Words: Shamanism, Shaman, Ancient Turkish Religion, Totemism, Sky God

1. Giriş

Günümüzden bir asır öncesine kadar eski Türklerin dini denilince bu hususta yeterli birikimi bulunmayan dönemin sosyal bilimcilerinin akıllarına gelen ilk mistik yapı Şamanizm olmuştur. Üstelik Şamanizm zikredilirken de "Gök Tanrı İnanç Sistemi"nden yeterince bahsedilmemiştir. Hâlbuki Gök Tanrı İnanç Sistemi kendi başına incelenmesi ve üzerinde durulması gereken bir dini sistemdir. Gök Tanrı kültü, Atalar kültü, Yer-Su kültü ve Umay Ana kültü olmak üzere çeşitli yan unsurlar üzerine bina edilen bu inanç sistemi ile hurafelere ve ilkel uygulamalara dayanan Şamanist inanışın arasındaki farkı görmemek mümkün değildir. Ancak buna rağmen günümüzde Şamanizm'in bir din olduğu algısı hala devam etmekte, üstelik bu algıdan hareketle Türklerin İslamiyet'ten önceki dininin Şamanizm olduğu da vurgulanmaktadır. İşte bu noktada yapılan çalışmaların bu muğlaklığı aydınlatmak gibi bir misyon üstlenmesi gerekmektedir. Yani Türklerin eski dini söylenildiği gibi Şamanizm midir yoksa dört ana unsurdan müteşekkil olan Gök Tanrı İnanç Sistemi midir açıklıkla ifade edilmeye muhtaçtır.

Basit bir tarihi sıralamayla gidecek olursak; İslami devirden önceki Türklerin dini hakkındaki çalışmalar, XIX. yüzyılda Rus âlimi W.

Radloff ile başlamıştır denilebilir. Onun tespiti: "Altaylardaki Türkler arasında tespit ettiği Şamanizm'in, İslamiyet'ten önce eski Türklerin asıl dinleri olduğu varsayımı" idi (Ocak 1983:33). Radloff bu varsayımına dayanarak eserlerini Orta Asya'daki Türkler arasında mevcut olduğuna inandığı Şamanizm'e hasretmiştir. Eserlerinin sonraki dönemde yerli yabancı birçok araştırıcı tarafından eski Türk dini hususunda ana kaynak olarak kabul edilmesi, Şamanizm tezinin benimsenmesinde başrolü oynamıştır. Yani Şamanizm'in eski Türklerin dini olduğu tespiti, batılı ve yerli pek çok bilim adamının düşüncesinde bu eserler sayesinde yer etmiştir. 18. asır sonları ve 19. asır boyunca hem araştırma zorlukları hem de bölgenin siyasi durumu, Orta Asya Türkleri ile ilgili çalışmaların çok sınırlı seviyelerde kalmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı bu bölgenin pek çok özellikleri ile beraber inanç-inanış yapısını ve bu yapının Orta Asya coğrafyasına dağılımını Sosyalist Rusya'nın yıkılmasına kadar öğrenememişizdir. İşte bu yetersiz araştırma olanakları sonucunda eksik bir bilgi birikimi meydana gelmiş, bu eksik bilgi birikiminden hareketle de Şamanizm'in Türklerin eski dini olduğu saptaması yapılmıştır.

2. Şamanizme Dair Çalışmalar

Bugüne kadarki çalışmalar sonucunda anlaşılmıştır ki Şamanizm bir din olmaktan çok uzak bir yapıya sahiptir. Aslında Şamanizmin en eski dönemlerdeki şekline dair akademik çevrelerin elinde neredeyse hiçbir veri bulunmamaktadır. Yakın zamanlardaki çalışmalardan ulaşılan bir sonuçtur ki Şamanizm, ilk kez Türkler arasından tarih sahnesine çıkıp yayılmış bir sistem de değildir. Şamanizmin Uygurlardan sonraki senelerde Türkler arasında yaygınlaşmaya başladığı tahmin edilmektedir. Çünkü Gök Türkler ile Uygur Türkleri ağaç ve orman kültüne değer veren Türkler olarak, kutsal ormanda Gök Tanrı için kurban sunma törenlerine sadece avcıları başkan olarak atamışlardır. Öncesinde ise yani Hun Devleti zamanında bu başkanlık işi kağanlar tarafından yürütülmüştür. Şaman ya da kamların Gök Türk ve Uygurlar zamanında bu törenlere başkan olarak atanmaması, akla bu dönemin şaman öncesi bir dönem olduğu düşüncesini getirmektedir. Yani milattan sonra VIII. asırlara gelindiğinde Türkler arasında faaliyet gösteren şaman ya da kam gibi bir tipin olmaması muhtemeldir. Zaten şaman tipi ile ilgili ilk tespitler VIII. asırdan bile sonraya rastlamaktadır. Görüldüğü gibi şaman ya da kam tipini Türklerin üretmiş olduğunu iddia etmek doğru değildir. Ancak Orta Asya'da yaşayan eski Türklerin diğer topluluklardan etkilenerek bu tipi zamanla üretmiş olduğu aşikârdır. Şaman kelimesinin etimolojisi üzerinde şimdiye kadar çok durulmuştur. Bu terimin

Tunguzcadan önce Rusçaya ve oradan da Batı dillerine geçtiği bilinmektedir. Şamanın Toharca'daki karşılığı Samane yani budist rahip şeklindedir ve bundan ötürü Budizmin etkisiyle Türkler arasına güneyden kuzeye doğru girmiş olabileceği akla gelmektedir. "Koppers ve Eliade gibi araştırıcılar, gerçekte, yukarıda iyi Tanrılar, yeraltında fena Tanrılar şeklinde tipik bir düalizm (ikicilik) ihtiva eden Şamanizmin, Orta Asya'nın çoban kavimlerine, bu arada Türklere güneyden gelmiş olabileceğini" (Ocak 2005:72-3) savunmaları da Budizmin etkisi tezini kuvvetlendirmektedir. Bu bağlamda Şamanizmi, Budist çevrelerin ürettiği fikri daha fazla kuvvetlenmektedir.

Şamanizm sonraki süreçte eski Türk dinine ait olan atalar kültü, ölüler kültü, dağ kültü ve ağaç kültü gibi kültleri kısa zamanda kendi bünyesinde tekrar tanımlamış ve yeniden kurgulamıştır. Bütün bu kültler aslen Gök Tanrı dinini rükünleri olmasına rağmen zaman içerisinde tamamen Şamanist bir yapıya dönüşmüştür. Hatta günümüzde öyle bir aşamaya gelinmiştir ki bu kültlerden bahsedilmeden Şamanizm yazılamamaktadır.

Şamanizm ile ilgili Batılıların XX. asra kadarki çalışmaları daha çok bu inanış sisteminin Türklerin en eski dini olduğu yönünde olmuştur. "Bizde ise, eski Türk dini üzerindeki çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki Türkçülük akımlarıyla beraber başlamış, ilk defa Ziya Gökalp bu konuda araştırmalar yapmıştır. O, belki de Durkheim'in etkisiyle eski Türklerin dininin Totemizm ve Natürizm safhalarından geçtiğini, sınırlı malzemesinden hareket ederek ileri sürmüştür. Fakat sonraları, eski Türklerin daha gelişmiş bir dini sisteme sahip olduklarını düşünerek buna Toyunizm adını vermiştir. Ancak daha sonra bunun Budizm olduğu ortaya çıkmıştır. Z. Gökalp'in Şamanizm'i de eski Türk dini olarak reddetmediği görülüyor"(Ocak 1983:21). Bu yorumu Gökalp'in "Türk Töresi" adlı kitabında da görebilmekteyiz. Ziya Gökalp adı geçen kitapta Tisin Türklerinin dinine Şamanizm adını vermektedir. Eserde: "Bu dinin din adamları 'kam'lar yahut 'kamanlar'dır. 'Şaman' kelimesi bundan çıkmıştır. Şaman'a Yakutlar'da 'oyun' adı verilir ki Oğuzlardaki 'ozan' kelimesiyle aynı köktendir" diye geçmektedir (Gökalp 2005:34-35). Görüldüğü üzere Şamanizm bir din, şaman da bir din adamı olarak belirtilmiştir. Bu türlü saptamalar daha da çoğaltılabilir.

Fuad Köprülü "Anadolu'da İslamiyet", "Osmanlı'nın Etnik Kökeni" ve "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserlerinde yer yer Anadolu'nun hem etnik hem de dini yapılanması hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre Anadolu'nun dini şekillenmelerinde Eski Türk dini

olan Gök Tanrı dininin de etkilerine değinmiş; Anadolu'daki heterodoks yapıya sahip zümrelerdeki Şamanist etkilere işaret etmiştir. Kendisinin kesin olarak Eski Türk Dinini, Şamanizm'le örtüştürdüğünü eserlerinde görebilmiş değiliz. Ancak Abdülkadir İnan'da bu daha bir nettir. İnan "Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar" adlı eserinde; Şamanizm'i Türklerin Eski Dini olarak adlandırmıştır (İnan 2000). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk milli kültürü üzerinde yapmış olduğu önemli çalışmalarında, kitap ve makalelerinde Şamanizm'den Türklerin eski dini olarak bahsetmiş hatta bu konuda daha da ileri giderek Müslüman Türkler arasında Şamanist unsurları tespit etmeye çalışmıştır. İlerleyen yıllarda dünyanın değişik coğrafyalarında yaşamakta olan farklı ilkel kavimlerin inanışlarında da Şamanist uygulamalara benzer uygulamalara rastlanması konuya değişik bir boyut kazandırmıştır. Üstelik bu ilkel kavimlerin inanç-inanış örgütlenmelerinin Gök Tanrı inanç sistemine tamamen yabancı kalması, İnan'ın bu konudaki fikirlerinin de değişmesine sebep olmuştur. Konunun üzerine gidildikçe Gök Tanrı İnanç siteminin farklılıkları ve dünyadaki diğer tek tanrılı dinlere benzerliği bu fikirlerin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Aslında zamanla meydana gelen bu fikir değişikliği diğer pek çok bilim adamı için de geçerlidir.

"Avrupalı araştırıcılar arasında da aynı dönemde hep bu tezin işlendiği görülmektedir. Mesela W. Eberhard, U. Havra ve L. Rasonyi bunlardandır. Doğrudan doğruya eski Türk dini ile uğraşmamasına ve bir Selçuklu tarihçisi olmasına rağmen Osman Turan (Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti) da zaman zaman bu konularla ilgilenmiş, hudut bölgelerinde oturan Türklerin yabancı din ve kültürlerin etkilerine maruz kalmalarına karşılık, asıl büyük kitlenin Şamanist olduğunu savunmuştur. Ancak o, eski Türklerin Şamanizm içinde tek Tanrı mefhumuna eriştiklerini de kabul etmektedir" (Ocak 1983:22).

Bir başka araştırmacı olarak Cemal Şener "Şamanizm Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini" adlı eserinde başlığından da anlaşılacağı gibi bu tezi savunmuştur. Hatta eserinde Şamanizm'in insanlığın en eski dinlerinden biri olduğundan bahsetmiştir (Şener 2003:18). Şener, her ne kadar Şamanizmi bir din ve şamanı da bu dinin din adamı olarak eserinde tanımlamış olsa da Şamanizmi açıklarken ondan ilahi bir dinmiş gibi bahsetmez. Şamanizmin esas olarak sihir ve büyüye dayandığını belirtir. Şamanı da insan ve ruhlar âlemi arasında bir arabulucu olarak açıklar. Onun ifadelerinden Radloff'un meydana getirdiği hatalı algının kendisini etki altına aldığı anlaşılmaktadır. Şamanizmin bir din olduğu düşüncesine İlhan Başgöz'ün "Türk Halk Hikâyelerinde Rüya Motifi ve Şamanlığa

Giriş" isimli incelemesinde rastladığımız gibi Umay Günay'ın ona hitaben (1999:10-11) "Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden önceki inançları olan Şamanizm ve Şamanlık…" şeklindeki ifadeleri tekrarlamasıyla Günay'da da rastlamaktayız. Günay, "Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi" adlı eserinde Şamanizm'den bir inanç olarak bahsetmekte ve bir de sürece değinmektedir. Bu süreç şaman ile âşığı ortak noktada buluşturan bir süreçtir. Buna göre Şamanizm bir din olarak kabul edilmiş ve onun kültürel değerlerinin önce İslami edebiyata, İslami edebiyattan da âşık edebiyatına geçerek yaşamaya devam ettiği ifade edilmiştir.

Şamanizm'in bir din olduğu tespitini paylaşanlar olarak ilk akla gelenler: Altay Köymen "Selçuklular Devri Türk Tarihi", Özkan İzgi "İslamiyet'ten Önce Orta Asya Türk Kültürü" ve Hayri Bolay "Din Bilgisi" adlı kişiler ve mezkûr eserleri sayılabilir.

Anlaşılacağı gibi Türklerin eski dininin Şamanizm ve hatta Totemizm olduğunu iddia eden daha pek çok araştırmacıdan ve eserlerinden bahsetmek mümkündür. Tabii ki zamanla bu Şamanizm fikrine katılmayanların ve bu görüşün aksini savunanların da çıktığı görülmektedir. "Bunlardan biri de P.Wilhelm Schimidt'tir. Bilhassa Hunlar üzerinde duran Schimidt, onlarda çok eskiden beri, gök dini dediği Gök Tanrı kültüne dayanan bir inanç sistemi hâkim olduğunu söylemektedir. Aslında bir sosyolog olmasına rağmen H. Ziya Ülken'in de bu konuda bazı fikirler ileri sürdüğünü müşahede ediyoruz. Ona göre Eski Türkler, gerçekte din değil bir sihri sistem olan Şamanizm yerine düalist fakat ahenkçi bir gök-yer dinine mensupturlar. Yakut Şamanlığı ile Eski Türk Dini arasında hiçbir münasebet yoktur. Türklerin düalizmi monizm olmaya çok elverişli idi. Bu sebepledir ki, Maniheizm'in çatışan iki prensibe dayanan görüşünü terk ederek Müslüman olmuşlardır"(Ocak 2005:58). Bu düalist yapı daha sonraları Gök Tanrı inanç sisteminde de kendisine yer bulmuştur. Maniheizm'in öğretisinden hareketle Gök Tanrının karşısına Erlik yani Yer Tanrısı çıkarılmıştır. Tabii bu etkilere Orta Asya coğrafyasında güneye inildikçe rastlamaktayız. Kuzeyde yani Sibirya bölgesine yakın kalan yerlerde ise daha sade ve dış etkilerden uzak kalmış bir Gök Tanrı inanç sisteminden söz edilebiliriz.

"Şamanizm sözcüğü Tunguzcadaki şaman isminden gelmektedir. Bu sözcük Rus bilim adamları aracılığıyla bilim terminolojisine girmiştir. Türk topluluklarında şaman teriminden çok kam sözcüğü kullanılmıştır"(Çoruhlu 2002:15). Tabi geniş Orta Asya coğrafyasında isimlendirmelerde de farklılıklar mevcuttur. Şaman sözcüğü özellikle değişik şekillerde hala yaşamaktadır. "Asya'nın ortalarında ve kuzeyinde

konuşulan öteki dillerde buna karşılık olan terimler şöyledir: Yakutça ojun, Moğolca bügö, bögö ve udagan, (Buryatça udayan, Yakutça udoyan: kadın şaman), Türkçe-Tatarca kam (Altayca kam, gam, Moğolca kami, vb.) Tunguzca terim Pali dilindeki samana sözcüğüyle açıklanmaya çalışılmıştır"(Eliade 1999:22).

Diğer taraftan dinler tarihi uzmanı ve bu alanda otorite olarak kabul edilen Mircea Eliade'nin Şaman'ı bir din adamı olarak kabul etmemesi dikkat çekicidir. Eliade Şaman tipini daha çok mistiklerden kabul eder. Şamanizm adlı eserinde yaptığı bir tespite göre: "Şamanizm Orta ve Kuzey Asya'nın dinsel yaşamına egemen olsa da bu geniş bölgenin dini değildir. Bazı kimseleri kuzey insanlarının ve Türk-Tatar halkların dinlerini Şamanizm saymağa götüren şey, gevşeklik ve kafa karışıklığı olmuştur" (Eliade 1999:25) demektedir. M. Eliade bu eserinin önsözünde belli başlı yönleriyle Şamanizm'i bir din olarak ifade etmişse de ilerleyen bölümlerde Şamanlığın sadece bir esrime ve vecd tekniği olduğundan bahsetmektedir. Şaman ise her şeyden önce, kendi özel yöntemleriyle ulaştığı "kendinden geçme" (vecd) durumunda, ruhunun göklere yükselmesi, yeraltına inmesi ve oralarda dolaşması için bedeninden ayrıldığını hisseden bir "aşkınlık" (trans) ustasıdır. Görüleceği üzere Eliade şamanı bir din adamı olarak tanımlamak yerine onu trans ve vecd yeteneğine sahip aşkın bir tip olarak tanımlamayı tercih etmiştir.

Yaşar Kalafat da bu bağlamda Eliade ile ters düşmemektedir. Kalafat'ın eserlerinden anladığımıza göre Şamanizm; Orta ve özellikle Kuzey Asya'nın dini ritüellerine önemli ölçüde egemen olmuş olan, sayısız hurafelerden, mistik-büyülü uygulamalardan, sağaltma, fal bakma, ruhlarla ilişkiye geçme, kayıp olan ruhu bulma, ölenin ruhunu yerine götürme, ruh çıkarma, büyü bozma, büyü yapma, trans, vecd ve esrime teknikleri ile vb. birçok uygulamadan oluşan bir inanış sistemidir. Bu inanış sistemi yüzyıllar boyunca aynı coğrafyayı paylaştığı Gök Tanrı inancı gibi İslamiyet ve Hıristiyanlık ile de oldukça iç içe geçmiş bir yapı arz etmektedir. Bundan ötürüdür ki Orta Asya'nın pek çok ülkesinde Müslüman ya da Hıristiyan olan Şamanlara rastlanabilmektedir. Örneğin küçük bir ülke olan Hakasya'da Hıristiyan şamanlar günümüzde bile toplumdaki işlevlerini hala yerine getirmektedirler. Şamanın bir din adamı olmadığı sadece esrime ve trans ustası ya da bir sağaltıcı (medicine man) olduğu buradan da anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda karşımızda duran "şaman" tipine ilave olarak bir de "kam" tipimiz mevcuttur. Kam tipi asıl olarak şaman tipine nazaran daha milli bir tiptir. Çünkü Çinlilerin, Moğolların, Tibetlilerin ve hatta Rusların eski

dönemde kendi medicine man tiplerini şaman olarak isimlendirdiğine şahit olunurken "kam" isimlendirmesinin sadece Türkler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Altay Türklerinin "kam" ismini benimsemesi ve kullanması önemlidir. Üstelik şamanlar sağaltma işleminde kendilerine özgü bir davulu kullanırlarken kamlar daha çok kopuzları ile resmedilmektedirler. Bu bakımdan şamanlar ile kamlar aslında çok da benzer tipler değillerdir. Bu iki tipin metafizik anlamda gördükleri aracılık vazifeleri de birbirine göre farklılık arz etmektedir. Örneğin Kalafat'a göre "Şaman kişioğlu ile ruhlar âlemi arasında görev üstlenmiş iken, Kam daha ziyade Tengri buyruğu ile kişioğlu arasında işlev üstleniyordu"(Kalafat 2004:9). Bu fikre İbrahim Kafesoğlu da katılmaktadır. Kafesoğlu "Türk Milli Kültürü" adlı eserinde Şamanların bir din adamı olamayacağını sadece dini ve büyülü işlevleri kullanan trans ustaları olduklarını söylemektedir. Şaman ile Kam'ın birbirinden farklı mistikler olduklarına değinen Kafesoğlu; Şamanlığı da esasen Bozkır-Türk inanç sisteminden kabul etmez. Şamanizm'in Tengi ve Yer-Su inançları ile de bir ilgisinin mevcut olmadığına değinir. Türklerin Gök Tanrı inanç sistemi ile Şamanizm'in arasındaki hayret verici uyumluluğun nedenini ise bilhassa Türklerdeki atalar kültü, ölüler kültü, kartal inancı, demircilik ve at kurban etme inanışlarının Şamanlık tarafından suistimal edilmesi olarak açıklamıştır. Kafesoğlu'na göre Şamanlığın ruhlarla ve ruhlar âlemiyle uğraşan bir inanış sistemi olması, onun eski Türk halk inancının üzerine yayılmasına ve bir din sağlamlığı kazanmasına sebep olmuştur (Kafesoğlu 1997:300-2).

Şaman için Batı dünyasının daha çok Medicine-man ismini kullandığına şahit olmaktayız. Kendilerine has tekniklerle sağaltmalar yapmaları da bu isimlendirmede önemli rol oynamıştır. Jean Paul Roux'un (2006:59) "Şamanizm bir din değil bir tekniktir" demesi belki bu sağaltma tekniklerinden ötürü olabilir. Buna göre Şaman; Sibirya'da ve Orta Asya'da pek çok ülkede birçok merasimde ve eğlencede bulunması gereken bir kişidir. Hastaları iyileştirmek, ölülerin ruhlarını yerlerine götürmek, kayıp ruhları bulmak ve bulduktan sonra da gerçek yerlerine götürmek, şeytan çıkarmak ve kötü ruhları uzaklaştırmak hep şamanlardan beklenen görevler olmuştur. Şamanların bütün bu uygulamaları etrafında şekillenen Şamanizm, görüldüğü gibi ilahi bir din olmaktan uzak bir yapı arz etmektedir. Türkler bu yapıyı bir din olarak benimsememişlerdir. Eski Türkler, Gök Tanrı Dini denilen tek tanrılı bir dini sisteme inanmışlardır. Bu inancın hâkim olduğu coğrafyanın çok geniş olması dış etkilerin ve hurafelerin karışmasını kolaylaştırmış, bu da Türkler arasında Şamanist uygulamaların ortaya çıkmasına ve çoğalmasına neden olmuştur.

3. Kök Tengri İnancı

Eliade'ye göre dünyanın neresinde olursa olsun bütün insan toplulukları yaratıcı yüce bir güce inanmışlardır. Bu yüce yaratıcı inancı genelde "Gök" ile birlikte anılmıştır. Dolayısıyla Sibirya ve Orta Asya'da yaşamış olan insan toplulukları arasında Gök Tanrı inancının bulunması olağan bir durumdur. Tunguzlar, Samoyedler ve Türk-Tatar halkları arasında "Gök Tanrı" inancı vardır. Ancak bu inanç zaman içerisinde bazı Türk boy ve kabilelerinde unutularak yerini çok tanrılı hurafelerle dolu bir inanış sistemine de bırakabilmiştir. "Bunun dışında diğer tanrılar da vardır. Ancak "Gök Tanrı" büyük tanrı anlamına geldiğinden en kutsal tanrı "Gök Tanrı"dır. Buna Samoyedler "Num", Tunguzlar "Buga", Moğollar "Tengri", Buryatlar "Tengeri", Volga Tatarları "Töngere", Beltirler "Tingir", Yakutlar "Tangara" derler. Bu kavramlarla Yakutlar "Yüce Egemen", Altay Tatarları" Ak Işık", Türk-Tatar halkları da" Başkan, Han, Bey" ve daha çok" Ata" anlamını verirler" (Kalafat 2004:9). Görüldüğü gibi Türkler, tarihin her döneminde Tengri dedikleri bir yaratıcı güce inanmışlardır. Bu yaratıcı güç, kağanlara kut veren, küç, ülük ve birlik sahibi bir yaratıcıdır. Eski Türklerce Gök Tanrı İnanç sistemini oluşturan diğer unsurlarla beraber Kök Tengri de ıduk yani kutsal kabul edilmiştir. Yir-sub kutsaldır, Yağız-Yir kutsaldır, çünkü Tengri tarafından yaratıldığı bilinmektedir. Atalar ervahı kutsaldır. Kanlı ve kansız kurbanlar Türkler tarafından asırlarca bu ruhlar adına sunulmuştur.

Yir-Sub, Orhun Abidelerinde yer yer vatan anlamında da kullanılan bir kavramdır ve Kök Tengri ifadesi ile birlikte anılmak lüzumu görülmüştür. Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü 19. Satır "Eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunug itip yaratıp…" Ecdadımızın tutmuş olduğu yer-su (vatan) sahipsiz olmasın diye, Az milletini tanzim ve tertip edip…" ve yine Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü 10-11. Satır "Üze Türk Tengrisi Türk ıduk yiri subı ança itmiş." Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu (vatanını) öyle tanzim etmiş. Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü 15. Satır"Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş kagansıratmış, yagıg baz kılmış, tizligig sökürmiş, başlıgıg yükündürmiş…" Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiştir (Ergin 2000). Görüldüğü gibi Orhun Abidelerinin satırlarında Gök Tengri'den onun lütfetmesinden, bağışlamasından, tanzim etmesinden güç vermesinden bahsedilmektedir. Satırlardan da anlaşılacağı üzere Şamanizm'in çok tanrılı inanış sistemindense Türklerde tek tanrı inancının varlığı mevzubahistir. Üstelik yazıtların satırlarında Şamanizme dair tek bir ifadenin dahi görülmemesi de ilgi

çekicidir. Kağanların öne çıkardığı tanrı Şamanizmin tanrısı ya da tanrıları değildir. Gök Tanrı dininin Kök Tengrisi öne çıkarılmıştır. Hatta bu tanrı için Orhun Abidelerinde Kül Tigin, Türk Tengrisi tabirini kullanılmıştır. Bu kullanım muhtemelen diğer ilkel kavimlerin ya da farklı milletlerin inanç diye benimsediklerinden; Türklerin inancını ve tanrısını ayırmak maksatlı olmalıdır. Çünkü eski Türklerle o dönemde aynı coğrafyayı paylaşan diğer ilkel kavim ve topluluklar, Totem dedikleri hayvan veya bitki türlerini kendilerine Tengri edinebilmekteydiler. Bundan dolayı Türk kağanlarının abidelerde Türk Tengrisi ifadesini aynı şeyin anlaşılmasını engellemek maksatlı olarak kullanması muhtemeldir.

Totemizm bir din olmasa da totemlerini tanrılaştıran toplulukların mevcut olması ve hatta bu tutumun eski Türkler arasında da yayılmaya müsaitliği, Türk kağanlarına bu türden bir ifadeyi kullanmayı benimsetmiş olabilir. Çünkü Türk kağanları törelerine ve atalarına oldukça bağlı ve bu bağımlılığı da milletleri adına yürüten kişiler olmuşlardır. Çin ve İslam kaynaklarından anladığımız Uygurlardan sonra Kırgızlar'ın da Kök Tengri'ye inanmaları eski Türk kağanlarının atalarının dinine olan sadakatlerini göstermesi bakımından manidardır. 11. yüzyılda İslam Halifesi tarafından İtil Bulgarlarına gönderilen İbn Fadlan'ın, Hazar ile Aral civarında yaşayan Oğuzlar ile ilgili izlenimi de aynıdır. Burada yaşamakta olan Oğuzların Kök Tengri dini üzerine oldukları İbn Fadlan tarafından seyahatnamesinde dile getirilmiştir. Yine İbn Fadlan, Başkurtlardan bahsederken onların da gökte yaşayan en büyük tanrıya inandıklarını ifade etmektedir (Şeşen 1995). Türk devletlerinde Kağanlar milli bir tip olmanın dışında aynı zamanda Kök Tengri inancını da sürdürmeleri bakımından birer dini tiplerdir. Tengri'nin seçtiği ve kişioğlu üzerinde yükselterek kağan kıldığı asil soydan gelen tiplerdir. Bu durum aynı zamanda kağanlara Tengri tarafından verilmiş bir misyondur da. Oğuz Kağan Destanında destan sonunda Oğuz Kağan'ın çocuklarına hitaben: "Ey oğullarım ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; düşmanları ağlattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tangrıya borcumu ödedim"(Bang ve Arat, 1936:33) demesi Kağanlığın milli misyonunun dışında bir de dini misyonunun olduğuna işaret etmektedir. Türk kağanları kağanlık vazifelerini Tanrı adına yürüten kişilerdir. Bu anlayış İslam öncesi Türklerde bu şekilde olduğu gibi İslam sonrası dönemde de aynı şekilde devam etmiştir.

Gök-Tanrı düşüncesinin, toprağa yerleşmiş topluluklardan daha çok avcılık, çobanlık ya da hayvancılıkla geçinen göçebe topluluklara özgü olduğu bilindiğinden, bu inancın kökeni, Asya bozkırlarına bağlanmıştır.

Gök-Tanrı inancı bütün Türklerin ana kültüdür. Bu kült, Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar gibi eski Türk toplulukları inanç sisteminin başında yer alır. Türklerin inançları ile ilgili en eski kaynaklar olan Çin yıllıklarında da bu yönde bilgiler mevcuttur. "Bu konudaki ilk bilgiler milat öncesi Hun Türkleri ile ilgili olanlardır. Bu bilgilere göre, eski atalarımız Hun Türkleri, Tengri'ye Yir-Sub iyelerine, Yagız-Yir iyelerine, Kök Tengri(mavi gök) iyelerine ve Ata Evrakları'na kurban keserlerdi. Yılın beşinci ayında, Hun Türkleri Kağanı halkı bir araya toplar, kurban merasimi yapardı. Sonbaharda tekrarlanan ayinden sonra ise, kağan ile beraber orman etrafında dolaştıkları ifade edilmektedir"(Kalafat 2004:15). Buradan da anladığımız şey; şaman ismine ilk olarak 8. asırda; J. P. Roux'a göre "9. asırda Tang Yıllıklarında" (2006:60) rastlamamıza rağmen, Türklerin aslında çok daha eskiye milat öncesi asırlara dayanan tek tanrılı bir inanca sahip olduğudur. Yani tek tanrı inancını bilinen en eski kaynaklarda dahi Türklerin en eski dini olarak görebilmekteyiz.

Son olarak araştırmacı Şaban Kuzgun da (Kalafat 2004:21) "Türklerin Müslümanlıktan evvel de tevhid inancına mensup olduklarını düşünmektedir. O'na göre: Türklerin dini tarihinin çok büyük bir kısmını "Gök Tanrı İnancı" ismini verebileceğimiz bu din kaplamaktadır. Batılı araştırmacıların etkisi altında kalan bazı bilim adamlarımızın bu inanca "Şamanizm" ismini vermeleri katiyen doğru değildir. Gök Tanrı inancı Şamanizm ile aynı olmadığı gibi, Şamanizm Türkler'den ziyade Moğollar, Tunguzlar vb. kavimlerde görülen ilkel bir büyü sistemidir ve asla bir din hüviyetinde değildir. Şamanizm belki de Putperestlikle bağdaştırılabilir ama Gök Tanrı inancı gibi tek Tanrı'ya inanan bir sistem ile bağdaştırılamaz" diyerek konu üzerindeki saptamasını dile getirmiştir.

4. Sonuç

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki dini kabulleri bütün yönleriyle saptanamadığı gibi, günümüzde de bu belirsizlik tam anlamıyla aydınlatılmış değildir. Geniş Orta Asya coğrafyasında, kavimlerin, boyların ve devletlerin arasında yüzlerce yıldır süren mücadeleler nedeniyle pek çok devletler ve imparatorluklar kurulmuş ve yıkılmıştır. Orta Asya'da tarihi süreç içerisinde kavimlerin neredeyse tamamına yakınının göçebe topluluklardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunun sonucu olarak da kültürel unsurlar birbirleriyle karışıp kaynaşmış ve yeni bir kültürel sentez ortaya çıkmıştır. Budizm, Maniheizm, Şamanizm, Tengricilik, İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi dini ve mistik

yapılar; Orta Asya milletleri arasında yaşanmış ve pek çok devletin yaşantısında izler bırakmıştır. Bu izler günümüzde de bütün canlılığıyla devam etmektedir. Bu nedenle bu konuda araştırma yapan uzmanlar, herhangi bir unsurun etkisine maruz kalmamış bir dinin veya bir inanışın yaşatıldığı bir topluluk, bir devlet ya da bir kültür çevresi aramamalıdırlar. Kültürel unsurların bu denli karıştığı bir bölgede isimlendirme çalışması da menfi sonuçlar doğurabilir. Örneğin Şamanizm'i önce din yapmak ve daha sonra da Türklere ait olduğunu söylemek bu türden büyük bir hatadır ve bu hataya pek çok yabancı ve yerli antropologlar, araştırmacılar ve uzmanlar tarafından düşülmüştür. Bu sorunun aydınlatılmasında gördüğümüz zaruretin bir diğer nedeni de Şamanizm'in uygulamaları itibariyle ilkel kavimlere has özellikleri barındırmasıdır. Batılı antropologların bu noktada Türkleri Şamanist olarak kabul etmelerinin arka planındaki gerçeklik burada yatmaktadır. Maalesef bu maksatlı bakış açısını yakalayamayan bazı yerli bilim adamlarımız da aynı hataya düşerek Şamanizm tezine sarılmış ve ilkellikle Türk milletini eş tutmuşlardır.

Bu maksatlı yaklaşımlardan uzak olarak yapılmış olan son çalışmalardan, Şamanizm'in Türklerin eski dini olmadığı ve hatta bir din dahi olmadığı sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Ek olarak da ifade etmek gerekir ki araştırmalarımızdan edindiğimiz sonuç; Türklerin eski dininin "Gök Tanrı İnanç Sistemi" denilen tek tanrılı bir inanç sistemi olduğudur.

Kaynakça

Bang, W. ve R. Rahmeti Arat (1936), "Oğuz Kağan Destanı" İstanbul Üniversitesi Yayınları No 18, Burhaneddin Basımevi, İstanbul

Çoruhlu, Yaşar, (2002), "Türk Mitolojisinin Anahtarları", İstanbul, Kabalcı Yayınları, s.15

Eliade, Mircea, (1999), "Şamanizm", Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, Çev. İsmet Birkan, s. 22

Ergin, Muharrem, (2000), "Orhun Abideleri" İstanbul, Boğaziçi Yayınları

Gökalp, Ziya, (2005), "Türk Töresi", İstanbul, Toker Yayınları, Haz. Yalçın Toker, 3. Baskı, s.34-35

Günay, Umay,(1999), "Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi" Ankara, Akçağ Yayınları, s.10-11

İnan, Abdülkadir.(2000), "Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar", Ankara,TTK Yayınları

Kafesoğlu, İbrahim, (1997), "Türk Milli Kültürü", Ankara, Ötügen Yayınları, 15.Baskı, s.300-302

Kalafat, Yaşar, (2004), "Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm", İstanbul, Yeditepe Yayınevi, s.9

Ocak, Ahmet Yaşar, (1983), "Bektaşi Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri",İstanbul, Enderun Kitabevi, s.21

Ocak, Ahmet Yaşar, (2005), "Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri", İstanbul, İletişim Yayınları, s.57

Roux, J. Poul (2006), "Orta Asya Tarih ve Uygarlık" II. Baskı, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul

Şener, Cemal, (2003), "Şamanizm Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini", İstanbul, Etik Yayınları, 13.Baskı,

Şeşen, Ramazan (1995) "İbn Fazlan Seyahatnamesi", Bedir Yayınevi Tarih Serisi, İstanbul